

Bünyamin ERUL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: berul65@hotmail.com

Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *el-Mevsûatu'l-hadîsiyye*, **Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, tah. Şuayb el-Arnaût ve yardımcıları, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993-2001, I-XLV+V.

Sahip olduğumuz son derece zengin ilmî ve kültürel mirasımızdan bu güne kadar ancak sınırlı bir kısmının neşredilebildiği herkesçe malumdur. Tarihin çeşitli buhranlı dönemlerinde heder edilenler bir tarafa, günümüze kadar var olmayı başarabilen binlerce değerli kitap, hâlâ hizmet edilip basılmayı beklemektedir. Her geçen gün bunlardan bazıları neşredilmekteyse de, malesef bir kısmının da kaderine terkedildiği acı bir gerçeğimizdir.

Gerek geçmişte ve gerekse günümüzde neşredilen kaynaklarımızdan önemli bir miktarı ise tahkiksiz olarak yayınlanmıştır. Bu ise, başta yazmalardaki istinsah hataları olmak üzere, eksiklikler, silik-beyaz kısımlar, okunamayan ibareler, yanlış okumalar ve nihayet baskı hataları vb. pekçok kusuru beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kültür mirasımızın bu değerli eserleri mutlaka tahkik edilerek neşredilmelidir. *Maalesef temel kaynaklarımızın önemli bir kısmı dahi, henüz bu zorunlu ilmî hizmetten yoksundur.* Bazı hadis mecmualarının tahkikli-tahriçli baskılarının yapılması sevindirici ve ümit verici ise de, en muteber hadis kitapları olarak kabul gören Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'lerinin bile elde edilebilen en eski yazma nüshaları karşılaştırılarak yapılmış tahkikli birer neşrine henüz sahip değiliz.

Hem erken döneme ait olması, hem de fevkalâde hacimli olması ciyetiyle bazı hadis kaynaklarının tahkik edilmesinin zorluğu kadar, zarurîliği de ortadadır. H. III. asrın başlarında derlenmeye başlanan ve 28. 000'e yakın

hadis ihtiva eden İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241)'in *Musned*'i şüphesiz bunun en tipik misalini oluşturmaktadır. Bu yönüyle "Dîvân" veya "Hadis Ansiklopedisi" denilebilecek bu değerli eserin günümüze kadar çeşitli baskıları yapılmıştır.¹

1. 1308-Bombay baskısı, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl *Musned*'inin sonuna kadar olup, tamamlanamamıştır.²

2. 1313- Meymeniyye (Bulak) baskısı: Okunması oldukça zor ve yorucu bir dizgi ile altı cilt halinde, kenarında *Muntehâbu Kenzi'l-Ummâl* ile birlikte neşredilmiştir.

3. 1949-1956 yılları arasında Ahmed Muhammed Şâkir tarafından fihristleriyle birlikte 15 cilt halinde gerçekleştirilen Kahire baskısı, maalesef 1958 yılında merhum üstadın vefatıyla yarım kalmıştır. Dr. El-Huseynî Abdulmecîd Hâşim'in aynı metodla 1974'te yayınladığı 16. cilt ile birlikte eksik kalan çalışma, 8782 hadisle Ebû Hureyre *Musned*'inin sonuna kadar gelebilmiştir.³ Çeşitli yazma nüshalara da başvuran merhum Şâkir, *Musned*'in Bulak baskısını esas almakla birlikte, onu rakamlamış, modern bir şekilde neşretmiştir. Dipnotlardaki isnad ve metinlerle ilgili yapmış olduğu değerli izahlar elbette çalışmayı çok daha faydalı hale getirmiştir. Talâiu *Musned* adını taşıyan çok kıymetli bir girişi de ihtiva etmektedir.

4. 1991 yılında Abdullah Muhammed Dervîş tarafından gerçekleştirilen 10 ciltlik baskı. Bu baskıda yapılan rakamlamaya göre tekrarlar dahil *Musned*'deki toplam hadis sayısı 27718'dir.

5. 1993-Beyrut el-Mektebu'l-İslâmî baskısı: Dr. Semîr Tâhâ el-Meczûb yönetiminde, M. S. İbrahim Semâra, A. Hasen et-Tavîl, A. Nâyif el-Bukâî ve S. Hasaneyn Ğâvî'den oluşan bir heyet tarafından, fihristleriyle birlikte 8 büyük cilt halinde neşredilmiştir. Bu baskıda da *Musned*'in Bulak baskısı esas alınmıştır. Orada görülen hatalar tashih edilmiş, kelimelere hareke, metinlere nokta, virgöl, tırnak vb. noktalama işaretleri konulmuştur. Hadislerin başında birincisi baştan sona *Musned* için, ikincisi ise her sahâbî için olmak üzere rakam konulmuştur ki buna göre *Musned*'deki toplam hadis sayısı 27634'tür. Sayfa kenarlarında Bulak nüshasının cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Baskının sonunda eserden yararlanmayı kolaylaştıran alfabetik muhtelif fihristler hazırlanmıştır. Ayrıca, eserin başına, baskıda yapılan hizmetlerin anlatıldığı bir Mukaddime, Ahmed b. Hanbel'in hayatı, eserleri, *Musned* hakkında genel bir tanıtım ile çalışmada başvurulan kaynakların bir listesi verilmiştir. (İ. 5-26) Bu çalışmanın, sadece hadisleri rakamlı ve eseri daha okunaklı modern bir baskı haline getirmiş olmaktan başka fazla bir ilmi hizmet, katkı sunmadığını söyleyebiliriz.

¹ Kütüphane kayıtlarında görülen ve bir kısmı ofset olan diğer baskılar şunlardır: 1313, 1991- Mısır, Daru'l-Fikr, 1313, 1969, 1985, 1993-Beyrut, el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1389- Beyrut, Dâru Sadr.

² Bkz: Uğur Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 202, Ankara-1996.

³ A.g.e., s. 202.

6. 1993-2001-Beyrut Muessesetu'r-Risâle baskısı: Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî yönetiminde, Üstad Şuayb el-Arnaût, M. Naîm el-Irksûsî, Adil Murşid, İbrahim ez-Zeybak ve onların yardımcılarından oluşan 12 kişilik bir heyet tarafından neşre hazırlanmış, son beş cildi fihristler olmak üzere "*el-Mevsûatu'l-hadîsiyye Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*" adıyla orta boy toplam 50 cilt halinde basılmıştır.

Çalışmanın başında, Dr. Abdullah et-Turkî'nin Sünnet'in değerinden, Ahmed b. Hanbel'in konumundan, *Musned*'inin kıymetinden bahseden ve emeği geçenlere teşekkürlerini ihtiva eden takdimi ve eserin nâşiri olan Rıdvan Da'bul'un, Muessesetu'r-Risâle'nin şimdiye kadar Hadis İlmine yaptığı hizmetlerden sözeden ve yine tahkikin hazırlanmasında değerli katkılarını esirgemeyenlere şükran duygularını dile getiren sunuşundan sonra, yukarıda isimleri geçen tahkik heyetinin hazırladıkları uzunca bir mukaddime yer almaktadır. (I. 9-152) Mukaddimeye Muessesetu'r-Risâle'ye yapmış olduğu bu kıymetli hizmetinden dolayı teşekkürle başlayan tahkik heyeti, önce niçin böyle bir tahkik çalışmasına ihtiyaç duyduklarını şu şekilde açıklamaktadırlar:

1. Meymeniyye (Bulak) baskısı olarak bilinen matbu nüshada birçok tashif ve tahrif bulunduğu gibi, nüshadan düşmüş hadisler ve *Musned*ler de vardır. Aynı şekilde o baskıda Abdullah'ın, babası Ahmed b. Hanbel'den naklettiği hadisler ile başkasından aldığı hadisler birbiriyle karıştırılmıştır.

2. Allâme A. M. Şâkir, *Musned*'in tahkik edilerek ilmî bir şekilde neşredilmesine dikkat çekmiş, kendisi bunun ancak çeyreğini gerçekleştirebilmiş, ömrü kifayet etmediği için tamamlayamamıştır.

3. Daha önceki neşirlerde kullanılmayan birçok yazma nüsha elde edilmiş ve bu yazmalara dayalı bir tahkik yapılması ihtiyacı belirmiştir.

4. Okuyucunun kolayca yararlanabilmesi için, hadislerin isnadlarının dakik bir şekilde incelenmesi, sıhhat durumlarının ortaya konulmasının gerekliliği.

5. Ayrıca hadislerin *Musned* öncesi ve sonrası kaynaklardaki yerlerinin gösterilerek tahrinin yapılması ihtiyacı. (I. 40-41)

Mukaddimedede, İmam Ahmed b. Hanbel'in hayatı, eserleri, *Musned* türü eserlerin ortaya çıkışından bahseden kısımlardan sonra, (I. 42-60) söz *Musned*'e getirilmiştir. Bu kısımda verilen bilgilere göre Ahmed b. Hanbel, *Musned*'i hocası Abdurrazzak (ö. 211)'in yanından ayrıldıktan sonra, h. 200 senesi civarında, 36 yaşındayken derlemeye başlamış ve 283 hocadan rivayet ettiği 730 bin hadisten seçip, hadisleri ayrı yapraklara yazmış, sonra onları ayrı cüzlere dönüştürmüş, oğlu Abdullah'a rivayet ettikten sonra, onları arzu ettiği yerlere koydurmuş, h. 225'te oğulları Salih ve Abdullah ile yeğeni Hanbel b. İshak'a hadisleri dinletmeye başlamıştır. Eserin o haliyle müsvedde denilebilecek şekilde bırakıldığı belirtildikten sonra, "*Tertîbu Es-mâi's-Sahabe ellezîne ahrace hadîşehum Ahmed b. Hanbel fi'l-Musned*" adlı eserinde İbn Asâkir'in işaret ettiği şu hususa değinilmiştir: *Musned*'de bazı sahâbîlerin hadisleri, diğer sahâbîlerin müsnedine karışmış, aynı sened

ve metinle rivayet edilmesine rağmen bazı hadisler gereksiz yere tekrarlanmış, hanımların rivayetleri, erkeklerinkine, bir bölge halkının hadisleri de diğer bölge/şehir halkının hadislerine karışmıştır. Ahmed b. Hanbel'in, eserine son şeklini veremediğine, diğer bir ifade ile müsvedde olarak kaldığına işaret eden bu hususu, İbn Asâkir'in mezkur eserini tahkik eden Dr. Amir Hasan Sabrî pekçok misal ile isbat etmiş ve ondan yapılan alıntılarla *Musned*'deki bu probleme işaret edilmiştir. (I. 64-8)

Daha sonra *Musned*'deki hadislerin sıhhat durumuna değinilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda sahih lizâtihi-sahih liğayrihi, hasen lizâtihi-hasen liğayrihi, zayıf ve çok zayıf olmak üzere toplam altı çeşit hadis bulunduğu belirtilmiştir. Eskiden beri dile getirilen *Musned*'de zayıf ve illetli hadislerin bulunduğu yolundaki iddianın, bu ilmi bilenler nezdinde müsellemler olduğu kanaati, Ahmed b. Hanbel'in, oğluna söylediği şu sözle desteklenmiştir: "Ben *Musned*'de meşhur olan hadisleri toplamayı amaçladım... Eğer ben sadece benim nezdimde sahih olanları toplamayı amaçlasaydım, bu *Musned*'de çok fazla birşey rivayet edemezdim. Fakat oğulcuğum, sen hadiste benim metodumu bilirsin, aynı konuda onu defedecek (daha sahih) bir hadis bulunmadıkça, zayıf hadislere de muhalefet etmem." (I. 70) Devamla, hem bu hususu vuzuha kavuşturmak, hem de Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'de hakkında sükut ettiği hadislerin sahih olduğu şeklindeki kanaatin gerçeği yansıtmadığını -zira İbnu'l-Kayyim'in de belirttiği üzere bunun kesinlikle dayanağı yoktur- ispatlamak üzere, Ahmed b. Hanbel'in bizzat "İlel" adlı eserinde eleştirdiği, zayıf gördüğü birçok hadis, *Musned*'de nasıl yer alabildiğine dair birçok misal verilmiştir. (I. 70-76) "*Hasâisu'l-Musned*" adlı eserde geçen Hâfız Ebû Mûsa el-Medîni'nin "Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'de rivayet ettiği hadisler onun nezdinde sahihtir" şeklindeki sözünün bir vehimden ibaret olduğu, İmam'ın böyle birşey demediği gibi, buna delalet edecek birşey de söylemediğini, aksine yukarıda nakledilen gerçeği dile getirdiği kaydedilmiştir. Nitekim, oğlu Abdullah'ın da "Babam bu *Musned*'i 700 bin hadisten seçmiş, orada illetli hadisleri de rivayet etmiş, bazılarının illetlerini zikretmiş, bazılarını da *İlel* adlı kitabında kaydetmiştir" dediği nakledilmiştir. Konu İbnu'l-Cevzî zamanında da gündeme gelmiş, kendisine bazı hadisçilerin "*Musned*'de sahih olmayan hadisler de var mı?" şeklinde soru sormalarını garipseyen İbnu'l-Cevzî açıkça "Evet" cevabını vermiştir. Özellikle Hanbelî olan bu zevatın, beklemedikleri bu cevap karşısında şok olup ileri-geri konuşmaya başladıklarını, bu hakikati bir türlü kabullenemediklerini gören İbnu'l-Cevzî daha da şaşırarak "Hayret doğrusu! İlimle uğraşanlar da avama döndü!" demekten kendini alamamış ve İmam Ahmed'in, meşhur, ceyyid ve zayıf hadisler rivayet ettiğini bir kez daha tekrarlamıştır. Bu konuya değinen Sehâvî de *Musned*'de birçok zayıf hadis bulunduğunu, hatta bazılarının çok zayıf olduğunu, bu yüzden onlardan birçoğunu İbnu'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât* adlı eserine aldığını, ancak el-İrâkî ve "*el-Kavlu'l-Musedded fi'z-zebbi an Musned-i Ahmed*" adlı eserinde İbn Hacer'in uydurmalar konusunda İbnu'l-

Cevzi'ye karşı çıktığını söylemiştir. İbn Teymiye'den nakille İmam Ahmed'in bu tür zayıf haberleri huccet olarak değil de, itibar ve mütabaat için şâhid olarak naklettiği ifade edilmiş, Zehebî'nin de "Musned'de nakledilmesi caiz olduğu halde, delil olamayacak birçok zayıf hadisler vardır" dediği zikredilmiştir. Hatta Zehebî'nin "Musned'de uydurmaya benzer hadisler de vardır ama, bunlar denizde damla mesabesindedir"⁴ sözü de hatırlatılmıştır. Hadis tenkidçilerinin toplam 38 hadisin uydurma olduğunu iddia ettiklerini, ancak bunların Irâkî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi âlimler tarafından savunulduğunu, tek tek cevaplar verildiğini hatırlatan tahkik heyeti, ayrıca örnek olarak I. Ciltte bulunan 561 hadisten, 359'unun sahih, 110 tanesinin hasen, 79 tanesinin zayıf olduğunu ve 13 hadis hakkında tevakkuf edip hüküm veremediklerini belirtmektedir (I. 81). Bu tür istatistik bilgilerin her ciltte verileceğini de söylemektedirler.

İlim adamlarının *Musned*'i dinleyerek veya okuyarak, hatta ezberleyerek elde edebilmek için ne denli gayret gösterdiklerini de ele alan tahkik heyeti, *Musned* üzerine yapılan tertip, zevâid, şerh, ihtisar vb. çalışmalarını tanıtan bir liste verdikten sonra, *Musned*'in râvîlerini ayrı ayrı tanıtmaktadırlar (I. 90-108). VI. Asrın başlarına kadar tek tarikten gelen *Musned* râvîlerinin 5, 10, 12, 13, 16 yaşlarında, hocalarının ise oldukça yaşlı olmaları problem olarak görülmemiş ki, bu hususta herhangi bir açıklama da yapılmamıştır.⁵

Bunun akabinde tahkikte kullanılan, Şam, Kahire, Bağdat, Musul, İstanbul ve Riyad kütüphanelerinden elde edilen yazma nüshalar tanıtılmaktadır (I. 108-136). Bu 13 ayrı nüshadan bir kısmı tam iken, bazıları eserin bir bölümünü veya bazı cüzlerini içermekte olup, h. 6. ve 9. asırda yazıldığı tahmin edilen iki-üç tanesi hariç, diğerlerinin h. 10. asırdan sonra 12. ve 13. asırda yazıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle mihne sonrasında, daha hayatta iken Ehl-i Hadis'in en büyük imamı olan Ahmed b. Hanbel gibi bir muhaddisin, oldukça zengin bir rivayet kaynağı olan *Musned*'inin daha erken dönemlere ait yazmalarının bulunmayışı üzerinde de durulmamıştır.⁶

Çalışmada yazma nüshaların yanısıra *Musned* ile ilgili şu telif eserlerden de yararlanılmıştır:

- a. İbn Hacer'in, *İtrâfu'l-Musnidi'l-Mu'telî, bi etrâfi'l-Musnedi'l-Hanbelî* adlı eserinin yazma nüshası.
- b. Heysemî'nin, *Ğâyetu'l-muksad fî zevâidi'l-Musned* adlı eserinin yazma nüshası.
- c. İbn Asâkir'in, *Tertîbu esmâi's-sahabe ellezîne ahrace hadîsehum Ahmed b. Hanbel fî'l-Musned* adlı eserinin 1989-Beyrut baskısı.
- d. İbn Kesîr'in, *Câmiu'l-Mesânîd* adlı eserinin yazma nüshaları.

⁴ Zehebî, Şemsuddin, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XI. 329, tah. Şuayb el-Araût, Huscyn el-Esed, Beyrut-1990, VII. baskı.

⁵ Bu konuda geniş değerlendirme için bkz: Alkan Ahmed, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, s. 110-116. AÜSBE-1997, basılmamış doktora tezi.

⁶ Bu konuda bkz: A.g.e, s. 116-8.

e. *Sindî Hâşiyesi*'nin yazma nüshaları.

Çalışmada takip edilen tahkik yöntemi hakkında ise şu hususlara değinilmiştir:

1. Matbu nüsha ile mevcut birçok yazma nüshalar karşılaştırılarak sağlam bir metin tesbiti cihetine gidilmiş, önemli farklara işaret edilmiştir.

2. Metinler, râvî isimleri, künyeler ve lakablardan gerekli olanlar harekelenmiştir.

3. Önceki iki matbu nüshada görülen bazı tahriflere ve kelime düşmelerine dikkat çekilmiştir.

4. İsnadlardaki râvîler cerh-ta'dil açısından incelenerek, hadisleri hakkında hüküm verilmiştir. Şayet râvîlerden bazısı, Buhârî, bazısı da Muslim'in ricâlinden ise, o hadis için "isnadı sahihtir", "ricâli sikadır" veya "Sahih ricalindendir" denilerek sahih hükmü verilmiştir. Zira şu ifadeleriyle hüküm vermedeki bakış açılarını da yansıtan tahkik heyetine göre "Ümmet, bu iki kitabı "Sahîh" diye isimlendirmiş, sıhhat konusunda bu iki imamın hükmüne başvurmuş, ikisinin veya onlardan birinin hadisiyle delil getiren köprüyü geçmiştir." (I. 142)

5. Hadislerin tahriri yapılmış, imkanlar nisbetinde Sahihler, Sunenler, Musnedler ve Mu'cemlere başvurularak, hadisin bulunduğu yerlere, benzer veya farklı isnad ve metinlere işaret edilmiştir. Şayet hadis *Musned*'de daha önce veya sonra geçiyorsa, ilgili hadis rakamları verilmiştir.

6. Gerekli bazı yerlerde dipnot düşülerek açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Garip kelimelerin anlamı, kapalı olan mananın izahı, herhangi bir yer, belde ismi geçmişse, o bölgenin tanıtılması, faydalı görülmesi halinde herhangi bir imamın-âlimin görüşünün aktarılması, nasih-mensuh durumunun belirtilmesi, metinde illet veya şaz olma durumu varsa bunun izahı gibi. Bunlarla ilgili geniş açıklamalar için bazen okuyucu ilgili kaynaklara havale edilirken, bazen de o kaynaklardan uzunca alıntılar yapılmıştır. Tek başına senedin sahih olması, bizatihi hadisin sahih olması için yeterli olmadığından, sika kimselerin de aklen ve âdeten hatalar yapabileceğinden dolayı, metin tenkidinin de gözardı edilmediği belirtilerek, bu bağlamda hadisin şaz veya illetli olup olmadığına da bakılmıştır.

7. Hadisler rakamlanmış ve tekrarlara işaret edilmiştir. Buna göre bu baskıdaki toplam hadis sayısı 27647'dir.

8. Senedler küçük punto ile, metinler ise daha büyük harflerle dizilmiş, Hadis metni çift tırnak içine alınmış, ayetler ise çiçekli parentezle verilmiştir.

9. Her hadisin başında tekrarlanan, "Haddesenâ Abdullah, haddesenî ebî" kısmı senedlerden hafzedilmiştir.

10. Kolaylıkla seçilmeleri için rivayetlerin başına, Abdullah'ın *Musned*'deki ziyadeleri için büyük siyah bir nokta, vicâde yoluyla naklettikleri için içi boş bir daire, babasından, babasının hocasından veya başkasından rivayet ettiği hadisler için de yıldız konulmuştur.

11. Rivayet ve dirayet bakımından Hadis sahasında elde ettiği saygın konumuna rağmen, Ahmed Muhammed Şakir'in, bazı hadisler hakkında verdiği hükümler isabetli bulunmamış ve râvîlerin yeniden incelenmesi, araştırılması sonucunda farklı hükümler verilebilmiş ve bu husus somut örneklerle de gösterilmiştir. (I. 149-151). Elbette mesele ictihadî olduğu için, bu durum merhum üstadın şanına, yapmış olduğu kıymetli eserin değerine herhangi bir halel getirecek değildir.

12. Sayfa kenarlarında Bulak nüshasının cilt ve sayfa numaraları verilmiştir.

Musned, 45. ciltte son bulmaktadır. İbrahim ez-Zeybak, Muhammed Berekât, M. Rıdvân el-Irksûsî ve M. Enes el-Hınn tarafından hazırlanan son beş cilt ise muhtelif fihristlere tahsis edilmiştir. XLVI. Cildin başında fihristlerin hazırlanışına dair bilgiler verilmiştir.

1. Ayetler fihristi (XLVI. 7-39): Ayet ve geçtiği hadis rakamları verilmiştir.
2. Hadis fihristi (XLVI. 41-XLIX. 459): Alfabetik sıraya göre, hadisin baş tarafından birkaç kelime zikredilmiş, sahâbî râvîsi ve hadis rakamları gösterilmiştir.
3. Şiir fihristi (XLIX. 461-464): Beyitler, şairi ve zikredildiği hadis rakamı verilmiştir.
4. Sahabe isimleri (L. 5-22): Alfabetik isimler ve rivayet ettikleri hadis rakamları verilmiştir. (L. 23-32)'de ise isimleri bilinmeyen/verilmeyen sahabîlerin, râvîlerine göre bir listesi konulmuştur.
5. Ahmed b. Hanbel'in şeyhlerinin fihristi (L. 33-112).
6. Oğlu Abdullah'ın şeyhlerinin fihristi (L. 113-120).
7. Râvîler fihristi (L. 121-450): İsimleri bilinenlerle, isimleri bilinmeyen/verilmeyen erkek ve hanım râvîlerin isimleri ve hadis rakamları verilmiştir.
8. *Musned* metninde geçen özel isimler fihristi (L. 451-492).
9. Yer ve belde isimleri fihristi (L. 493-513).
10. Kabile ve grup/cemaat isimleri fihristi (L. 515).
11. Önemli gün ve gazve isimleri fihristi (L. 531-534).
12. Ayrıca XLIII. Cildin sonunda Hz. Aişe'den hadis rivayet edenlere; XLV. Cildin sonunda ise Hanım sahabîlerin *Musned*leri ve râvîlerine tahsis edilmiş iki fihrist daha mevcuttur.

Daha sonra Tahkikte başvurulmuş toplam 396 kaynak için bibliyografya konulmuştur.

L. cildin başında nâşir Rıdvân İbrahim Da'bûl tarafından kaleme alınan Hâtîme'de, tekrar yazma nüshaların temininde gösterdiği gayreti ve çalışma esnasındaki yönlendirmelerinden dolayı Dr. Abdullah et-Turkî'ye ve bu büyük Dîvân için böyle bir ilmî hizmeti gerçekleştiren üstad Şuayb el-Arnaût ve arkadaşlarına teşekkür etmekte ve dua ayetleriyle noktalamaktadır.

Dikkat çeken diğer bir husus da, her cildin dış kapağında, Suud Kralı Fehd b. Abdulaziz'in, kendi nafakasından olmak üzere *Musned*'in ilim talebelerine dağıtılmasını emrettiği kaydı düşülmesidir.

Bu baskıyı ilim dünyasının hizmetine sunmakla tahkik heyeti, aslında merhum Zehebî'nin gözlerinin zayıfladığı ahir ömründe dile getirdiği şu emelini, idealini büyük ölçüde gerçekleştirmişlerdir: "Umulur ki Allah, bu büyük Dîvan'ı tertip ve tehzib edecek, tekrarlarını hafzedecek, tashiflerini tashih edecek, ricâlinin durumunu izah edecek, mursal hadislerine dikkat çekecek, munker hadislerine zayıf hükmü verecek, sahabeyi ve kendilerinden rivayet edenleri alfabetik olarak tertip edecek, hadislerin başına Kutub-i Sitte isimlerini rumuz olarak gösterecek kimseleri lutfeder."⁷

Uzun senelerdir, sahanın değerli üstadlarınca hazırlanan ve her yönüyle emek mahsulü olan bu baskı, Hadis araştırmacılarına, *Musned*'deki her bir rivayetin isnad bakımından sahih olup olmadığını, râvilerin durumlarını, farklı nüshalarda, metinlerde ve benzer versiyonlardaki ihtilaf veya problemleri, hadisin daha başka hangi kaynaklarda geçtiğini belirtme ve hadis hakkında gerekli bilgileri verme gibi birçok faideyi bir arada sunmaktadır. Belki en güzel tarafı da, önceki Bulak baskısının aksine, titiz ve modern dizgisiyle, çok hızlı bir şekilde, ama zevkle okuma imkanı bahşetmektedir.

Söyleyebileceğimiz tek şey, şudur: En azından aynı isnad ve metinle gelen tekrarları hafzedilseydi, yahut baskı daha küçük punto ile ve büyük boy olarak yapılmış olsaydı, 50 cilt, belki de 25-30 cilde düşecek ve böylece eser daha ekonomik olabilirdi. Özellikle isnad, ricâl ve tahrîc açısından Hadis araştırmaları için oldukça kullanışlı ve yararlı olan bu baskının, en kısa sürede, dipnotlarıyla birlikte CD ortamına da aktarılarak ilim erbabının istifadesine sunulması en büyük arzumuzdur.

Sonuç olarak, gerçekten büyük bir Hadis Ansiklopedisi olan *Musned*'e her türlü takdirin üzerinde böyle ilmî bir hizmeti yerine getiren Üstad Şuayb el-Arnaût ve bütün heyeti, emeği geçenleri tebrik ediyoruz.

⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 525.